

ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ У СКЛАДАХ НЕКОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Аналізуються норми чинного кримінального закону в частині, що стосується суб'єктів некорисливих злочинів проти власності, досліджуються окремі питання, пов'язані з цією тематикою, пропонуються способи їх вирішення.

Ключові слова: кримінальне право України, некорисливі злочини проти власності, суб'єкт злочину.

Анализируются нормы действующего уголовного закона в части, касающейся субъектов некорыстных преступлений против собственности, исследуются отдельные вопросы, связанные с этой тематикой, предлагаются способы их решения.

Ключевые слова: уголовное право Украины, некорыстные преступления против собственности, субъект преступления.

The norms of the existing legislation in the part concerning the subjects of the disinterested crimes against property are analyzed; some problems pertaining to this theme are researched and the means of their solution are offered.

Key words: criminal law of Ukraine, disinterested crimes against property, subject of a crime.

Постановка проблеми. Вивчення суб'єкта злочину в рамках досліджуваних нами складів некорисливих злочинів проти власності передбачає встановлення його загальних юридичних ознак та є необхідною передумовою можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння.

Стан дослідження. Ознаки суб'єкта некорисливих злочинів проти власності зазвичай виступають предметом наукового аналізу в межах дослідження усіх суспільно небезпечних посягань на власність. Окремі аспекти цієї проблематики знайшли своє відображення у працях А.І. Бойцова, В.А. Владімірова, Л.Д. Гаухмана, М.Й. Коржанського, Н.О. Лопашенко, Ю.І. Ляпунова, П.С. Матишевського, В.О. Навроцького, В.І. Плохової, С.О. Солодовнікова. Аналіз вказаних питань на базі норм чинного кримінального закону здійснюється переважно на рівні підручників та науково-практичних коментарів.

Нашою **метою** є встановлення та аналіз ознак суб'єкта злочину у складах некорисливих злочинів проти власності, а також

висунення і обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства.

Виклад основних положень. З усіх елементів складу злочину, як відомо, лише суб'єкт злочину – законодавчо визначене поняття. У ст. 18 КК України зазначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Отож для констатування наявності такого елементу складу злочину як суб'єкт необхідно, щоб суспільно небезпечне діяння було вчинене: а) фізичною особою; б) осудною особою; в) особою, що досягла законодавчо встановленого віку. Ці три ознаки є загальними і обов'язковими для суб'єкта будь-якого складу злочину (це ознаки так званого «загального» суб'єкта злочину).

У більшості складів некорисливих злочинів проти власності суб'єкт злочину є загальним. Розглянемо детальніше ознаки цих суб'єктів. Значення такої ознаки суб'єкта злочину, як осудність важко переоцінити. Осудність слугує підґрунтям для постановки питання вини, а загалом – питань кримінальної відповідальності і покарання. Вина особи як одна з обставин, що підлягають доказуванню, може бути встановлена відповідними органами лише після вирішення питання про її осудність [1, с. 111]. Неосудна особа не може бути винною і відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності.

Осудність як основна категорія у проблемі суб'єкта злочину вперше отримала законодавче визначення у КК України 2001 р. (раніше на рівні закону визначалося лише поняття неосудності). Із змісту ч. 1 ст. 19 випливає, що осудність – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. При цьому, внутрішній зміст поняття осудності як і поняття неосудності розкривається за сукупністю двох критеріїв – юридичного та медичного.

Юридичний критерій осудності зрештою характеризується інтелектуальною та вольовою ознаками. Інтелектуальна ознака розглядається як здатність особи у момент вчинення злочину усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність вчинюваних дій (бездіяльності); а вольова – як здатність особи під час вчинення злочину керувати волею за своїм внутрішнім переконанням і бажанням.

Медичний критерій осудності повинен розглядатися не ізольовано, а в сукупності із юридичним, адже він характеризує психічний стан особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння. При цьому йдеться про такий стан особи, коли вона перебуває у здоровому глузді і розуміє свої дії, навіть за наявності незначних

психічних розладів, що не виключають осудності. У зв'язку з цим чинний КК вперше на законодавчому рівні у ст. 20 закріпив поняття обмеженої осудності – нездатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними через наявність у неї під час вчинення злочину психічного розладу. Слід зазначити, що обмежена осудність є видом осудності, а тому особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності. Правовими наслідками вчинення злочину в стані обмеженої осудності є можливість застосування до обмежено осудної особи примусових заходів медичного характеру та врахування цього стану судом при призначенні покарання. Хоча кримінальний закон не вказує, як саме суд повинен враховувати стан обмеженої осудності під час призначення покарання, на наш погляд, цілком логічною є пропозиція визнати цей стан обставиною, що пом'якшує покарання [2, с. 497].

За статистичними даними щороку суди застосовують примусові заходи медичного характеру в середньому до однієї тисячі неосудних осіб. 3-поміж суспільно небезпечних діянь, які утворюють склади некорисливих злочинів проти власності, найчастіше неосудними особами вчиняються знищення або пошкодження чужого майна шляхом підпалу. Нездатність керувати своїми діями характерна для так званих «піроманів» – осіб, які страждають паталогічним потягом до підпалів і пожеж [3, с. 54]. Розуміючи суспільно небезпечний характер своїх дій, такі особи через хворобливий потяг, що не піддається зусиллям волі, не можуть стриматися від вчинення підпалу. На відміну від звичайного підпалу, що вчиняється із низьких мотивів та з конкретною метою, при «піроманії» хворого цікавить лише загальна картина пожежі та процес горіння. Нерідко підпали вчиняють особи, які страждають іншими психічними захворюваннями (шизофренією, епілепсією, алкогольними психозами). Так, за підрахунками І.І. Коваленка, 10,3% підпалів чужого майна вчиняють особи з хронічними психічними захворюваннями [4, с. 56]. І хоча показовість цих підрахунків доволі умовна (оскільки вони обмежені часовими та територіальними рамками), проте особливої уваги в зазначених випадках заслуговують такі фактори:

1) осудність – нормальний стан фізичної особи, який презюмується; питання про неосудність постає лише в тих випадках, коли наявні сумніви щодо цього, ст. 204 КПК України закріплює обов'язок слідчого призначити судово-психіатричну експертизу у випадку, «коли в справі є дані, які дають підстави вважати, що обвинувачений під час вчинення суспільно-небезпечного діяння був у неосудному або обме-

жено осудному стані», такі сумніви щодо осудності обвинуваченого можуть виникати з різних причин; переважно це його дивна, безглузда поведінка як у момент вчинення підпалу, так і під час гасіння пожежі, в ході затримання, допиту чи вчинення інших процесуальних дій за його участю; інколи підозри щодо наявності у особи психічного розладу можуть виникнути через неясність мотивів підпалу чи мотивів знищення (пошкодження) майна іншим способом;

2) при встановленні факту вчинення підпалу (чи іншого суспільно небезпечного діяння) неосудною особою обов'язково слід з'ясувати, чи не діяв неосудний під впливом іншої особи (осіб), наділеної усіма обов'язковими ознаками суб'єкта злочину, адже у такому випадку йдеться про посереднє (опосередковане) виконання злочину.

Статистичні дані засвідчують, що в середньому третина усіх злочинів вчиняється особами у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Нерідко ці особи стверджують, що не пам'ятають, як і чому вони вчинили злочин. У зв'язку з цим постає питання про осудність особи, яка вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння. Згідно із ст. 21 ККУ «особа, що вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності». Зважаючи на підвищену суспільну небезпечність таких осіб, кримінальний закон відносить цю обставину до тих, що обтяжують покарання (п. 13 ст. 67 ККУ). Це пояснюється тим, що при звичайному (фізіологічному) сп'янінні відсутній медичний критерій неосудності. Проте на практиці зустрічаються випадки, коли на ґрунті алкоголізму виникають тяжкі психічні захворювання (біла гарячка, алкогольний галюциноз, алкогольний параноїд, алкогольні енцефалопатії) [5, с. 225] або ж настають серйозні розлади психіки (паталогічне сп'яніння). Як відомо, медичний критерій неосудності характеризується наявністю хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недомовства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 119 КК України). У цих випадках з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи особа визнається неосудною та не підлягає кримінальній відповідальності.

Наступною загальною ознакою суб'єкта злочину є вік фізичної особи, з досягненням якого кримінальний закон пов'язує настання кримінальної відповідальності. Встановлюючи вікову межу кримінальної відповідальності законодавець враховує дані медицини, психології, педагогіки; виходить із типових умов розвитку підлітків, формування їх

особистості на різних життєвих стадіях; враховує загальні історичні умови розвитку суспільства і кримінальної політики держави.

Чинний кримінальний закон України передбачає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи, які вчинили злочин у віці з 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за певні види злочинів, вичерпний перелік яких міститься у кримінальному законі (ст. 22 КК). До цього переліку віднесені суспільно небезпечні діяння, вчиняючи які неповнолітні у віці 14 років можуть контролювати свою волю і свою поведінку [1, с. 84]. З-поміж усіх некорисливих злочинів проти власності до цього переліку законодавцем віднесений лише кваліфікований склад умисного знищення або пошкодження майна. Насамперед, це пов'язано із підвищеним ступенем суспільної небезпечності як способу вчинення злочину, так і заподіяних злочинних наслідків, а також з відносно значною поширеністю такого роду діянь серед неповнолітніх осіб, які не досягли 16-річного віку. Наприклад, згідно із статистичними даними за ч. 2 ст. 194 КК було засуджено: у 2006 р. – 177 осіб, з них 17 (9,6%) – неповнолітні, в тому числі 2 особи (1,13%) – у віці від 14 до 16 років; у 2007 р. – 185 осіб, з них 18 (9,72%) – неповнолітні, в тому числі 6 осіб (3,24%) – у віці від 14 до 16 років; у 2008 р. – 192 особи, з них 20 (10,41%) – неповнолітні, в тому числі 7 осіб (3,64%) – у віці від 14 до 16 років.

Із наведених статистичних даних видно, що рівень злочинності (ч. 2 ст. 194 КК України) протягом останніх років зростає як серед неповнолітніх, так і серед осіб у віці від 14 до 16 років. Ця тенденція посилюється тим фактом, що загальний рівень злочинності неповнолітніх протягом зазначеного періоду зменшується. Так, протягом 2007 р. за вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 11,2 тис. (з них у віці від 14 до 16 років – 2,7 тис. осіб), що на 19,9% менше порівняно з 2006 р., протягом 2008 р. – 10,1 тис. осіб (з них у віці від 14 до 16 років – 2,4 тис. осіб).

Така поширеність кваліфікованого складу умисного знищення або пошкодження майна серед неповнолітніх пояснюється психологічними особливостями цієї вікової категорії. Зокрема, досліджуючи тип особистості молодих людей, що вчинили підпал чужого майна, І.І. Коваленко зазначив, що «представники цього типу вирізняються постійною потребою пошуку гострих відчуттів, пов'язаних з безпекою, перебування в емоційно збудливих ситуаціях; прагнення брати участь у різних операціях, контактах; виношування почуття помсти за раніше нанесену

образу; прагнення звернути на себе увагу та протиправним шляхом заробити гроші тощо» [4, с. 55].

Щодо інших некорисливих злочинів проти власності, то особи у віці від 14 до 16 років не підлягають кримінальній відповідальності за їх вчинення, навіть якщо вони брали участь у них як співучасники. У цих випадках особи, що не досягли 16-річного віку, підлягають кримінальній відповідальності лише у разі, коли в їх діянні містяться ознаки іншого злочину, відповідальність за який настає з 14-річного віку.

Крім загальних ознак суб'єкта злочину, кримінальний закон встановлює ще й додаткові вимоги до осіб, які можуть бути суб'єктами окремих злочинів (ознаки спеціального суб'єкта злочину). Чинним кримінальним законом вперше на законодавчому рівні визначено поняття спеціального суб'єкта злочину, а саме, в ч. 2 ст. 18 КК України закріплено: «спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Визначення цього поняття на рівні кримінального закону є, безумовно, позитивним кроком у розвитку вітчизняного законодавства, проте його зміст викликає ряд зауважень. На наш погляд, ця дефініція сформульована із порушенням правил логіки та не відображає істотних ознак спеціального суб'єкта злочину. Адже теорією кримінального права ще із 50-их р. ХХ ст. поняття «спеціальний суб'єкт» розроблялося достатньо ґрунтовно. Цьому присвячено не одну наукову працю [6; 7]. Так, В.В. Устименко, цілком обґрунтовано зазначав, що спеціальний суб'єкт злочину – це фізична особа, яка поряд із осудністю та віком кримінальної відповідальності, наділена ще й додатковою ознакою, що передбачена кримінальним законом або прямо впливає із нього та обмежує коло осіб, що підлягають кримінальній відповідальності [7, с. 23].

Схожу позицію висловлено і в інших публікаціях [2, с. 490; 8, с. 28]. Зокрема, В.Г. Павлов таким же чином трактує поняття спеціального суб'єкта, уточнюючи лише, що додаткові ознаки спеціального суб'єкта повинні бути притаманними особі на момент вчинення суспільно небезпечного діяння [1, с. 208]. На думку Б.О. Кирия, спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка поряд з ознаками, властивими загальному суб'єктові злочину, характеризується ще й передбаченими відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України (прямо у ній вказаними або такими, що впливають з її змісту) додатковими ознаками, за наявності яких

вона і може бути суб'єктом (виконавцем) даного злочину [9, с. 358]. Ці визначення, на нашу думку, точніше відображають суть спеціального суб'єкта, характеризують усі його ознаки, тому пропонуємо ч. 2 ст. 18 КК України викласти у такій редакції: *«Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність, та на момент вчинення злочину була наділена додатковою ознакою (ознаками), що передбачена цим кодексом або прямо впливає з його змісту»*.

З-поміж некорисливих злочинів проти власності лише суб'єкт злочину, передбаченого ст. 197 КК України, є спеціальним, тобто, крім проаналізованих загальних ознак, він повинен бути наділений ще й додатковою (спеціальною) ознакою. Загалом, класифікація ознак спеціального суб'єкта злочину неодноразово була предметом наукових досліджень. Найбільш поширеним у науці кримінального права є їх поділ на три групи: 1) ті, що характеризують соціальну роль і правове положення особи; 2) ті, що характеризують фізичні якості особи; 3) ті, що характеризують взаємовідносини винного з потерпілим та іншими особами [6; 7].

В аналізованому складі злочину спеціальному суб'єкту притаманна додаткова ознака, яка характеризує його правове положення, що прямо зазначено у кримінальному законі. Так, у ст. 197 КК України для характеристики ознаки спеціального суб'єкта злочину законодавцем використано конструкцію: «особа, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна». (принагідно зазначимо, що в цій конструкції допущено граматичну помилку, для виправлення якої слово «охорона» слід замінити словом «охорону»). Як відомо, ст. 197 КК України передбачає відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків як щодо охорони, так і щодо зберігання чужого майна, а ця стаття назву має «Порушення обов'язків щодо охорони майна». Отже, існує невідповідність між назвою статті та її змістом. Цю невідповідність слід усунути шляхом внесення змін до кримінального закону, тобто назву ст. 197 КК України після слів «обов'язків щодо» слід доповнити словами «зберігання чи».

Обов'язок охорони чи зберігання чужого майна може впливати: безпосередньо із закону; з трудового договору; з цивільно-правових угод. Наприклад, безпосередньо із закону впливає обов'язок покупця (одержувача), у випадку відмови від прийняття товару, забезпечити схоронність товару, переданого продавцем (ст. 690 Цивільного кодексу України). Цивільно-правовими договорами, із яких можуть впливати вказані обов'язки, є договір зберігання та

договір охорони. За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклаждодавцем), і повернути її поклаждодавцеві у схоронності (ст. 936 ЦК України). За договором охорони охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, які охороняються; володілець такого майна або особа, яку охороняють, зобов'язані виконувати передбачені договором правила особистої та майнової безпеки і щомісячно сплачувати охоронцю встановлену плату (ст. 978 ЦК України). Згідно із трудовим договором обов'язок зберігання чи охорони чужого майна може бути віднесений до професійних чи службових обов'язків особи (сторож, експедитор, матеріально-відповідальна особа).

Отже, для встановлення такого елемента складу злочину, як суб'єкт, при кваліфікації вчиненого за ст. 197 КК України, необхідно встановити (крім осудності та віку кримінальної відповідальності) наявність в особі на момент вчинення злочину правового обов'язку зберігання чи охорони чужого майна. Як відомо, кожен із елементів складу злочину перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими елементами. Стосовно аналізованого складу злочину важливе значення має зв'язок таких елементів, як суб'єкт та об'єктивна сторона. Зокрема, йдеться про наявність у суб'єкта в цій конкретній ситуації реальної можливості діяти певним чином (виконати активні дії і запобігти злочинним наслідкам). При оцінці можливості (чи неможливості) виконати покладені на особу обов'язки слід враховувати конкретну обстановку, умови місця і часу, зміст обов'язків, покладених на особу. Враховуються і її суб'єктивні можливості щодо виконання необхідних дій. Прикладом об'єктивних чинників, здатних позбавити особу можливості виконувати свої обов'язки щодо зберігання чи охорони, є непоборна сила, неправомірний вплив на неї з боку інших осіб (застосування фізичного насильства, незаконне позбавлення волі тощо). Прикладом суб'єктивних чинників можуть бути, зокрема, поганий стан здоров'я, недостатність навичок і досвіду тощо. Якщо наявний хоча б один із таких чинників, через що особа фактично була позбавлена можливості належним чином виконувати покладені на неї обов'язки, то склад злочину «Порушення обов'язків щодо охорони майна» відсутній.

Крім того, у кожному випадку вчинення такого діяння слід встановлювати, які саме обов'язки поклалися на особу і які з цих обов'язків не виконані чи виконані неналежним чином, а також, які конкретні нормативні акти порушено винним.

Висновки. Отже, визначення спеціального суб'єкта злочину, що міститься у ч. 2 ст. 18 КК України потребує вдосконалення, оскільки у ньому не відображено усі істотні ознаки цього поняття, тому пропонуємо ч. 2 ст. 18 КК викласти у такій редакції: *«Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кримінальна відповідальність, та на момент вчинення злочину була наділена додатковою ознакою (ознаками), що передбачена цим кодексом або прямо впливає з його змісту».*

У ст. 197 КК передбачено відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків як щодо охорони, так і щодо зберігання чужого майна, а назва цієї статті – «Порушення обов'язків щодо охорони майна». Тож, існує невідповідність між назвою статті та змістом, це слід усунути шляхом внесення змін до кримінального закону, тобто назву після слів «обов'язків щодо» слід доповнити словами «зберігання чи».

У чинній редакції ст. 197 допущено граматичну помилку в конструкції: «особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна», для виправлення цього необхідно слово «охорона» замінити на «охорону».

1. Павлов В.Г. Субъект преступления / В.Г. Павлов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.

2. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник / Р.В. Вереша. – К.: Атіка, 2006. – 740 с.

3. Матвеев В.Ф. Учебное пособие по психиатрии / В.Ф. Матвеев. – М.: Наука, 1975. – 412 с.

4. Коваленко И.И. Борьба с умышленным уничтожением или повреждением имущества путем поджога: уголовно-правовые и криминологические вопросы: дисс ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И.И. Коваленко. – М., 1995. – 198 с.

5. Алкоголизм: руководство для врачей / под ред. Г.В. Морозова, В.Е. Рожнова, Э.А. Бабаяна. – М.: Наука, 1983. – 342 с.

6. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления / Р. Орымбаев. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 152 с.

7. Устименко В.В. Специальный субъект преступления / В.В. Устименко. – Х.: Вища школа, 1989. – 104 с.

8. Векленко С.В. Субъект преступления: лекция / С.В. Векленко, П.Н. Путилов. – Омск: Омская академия МВД России, 2006. – 35 с.

9. Кириш Б. Розділ IV Загальної частини Кримінального кодексу України 2001 р. потребує удосконалення / Б. Кириш // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. X регіон. наук.-практ. конфер., 5–6 лютого 2004 р. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 357–360.